

S.Ə.QASIMOVA

Tarixçi, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com**BÖYÜK BULQAR DÖVLƏTI***Açar sözlər:* bulqarlar, tayfa birliyi, dövlət qurumu, bulqarların irsi*Ключевые слова:* болгары, племенное объединение, государственная структура, коренное наследие болгар*Key words:* Bulgars, tribal association, state structure, indigenous heritage of Bulgarians

X əsrdə Orta Volqa boyu ərazilərdə tarixi mənbələrdə Volqa Bulqariyası adı ilə məşhur olan iri dövlət qurumu meydana gəldi. Artıq dövlətin adının özü ondan xəbər verir ki, bulqar tayfaları onun formalaşmasında fəal iştirak etmişlər. Lakin Tankeyev qəbiristanlığının materiallarının göstərdiyi kimi, Volqa Bulqariyasının əhalisinin əsas etnik kütləsi bulqar deyil, başqa mənşəli türk tayfaları və yerli fin uqor xalqlarından – mari, udmurt, komi permyakların əcdadları təşkil etmişdi.

Monqollara qədərki dövrdə Volqa Bulqariyasının mədəniyyətinin formalaşmasında gəlmə bulqar tayfalarının rolunun böyük olub-olmamasını Böyük Tərhan və ona yaxın olan qəbiristanlıqların materiallarının X-XIII əsrlərə aid Volqa Bulqariyasının abidələri ilə müqayisəsi göstərə bilər. Böyük Tərhan və Kaybel qəbiristanlıqları monqollara qədərki dövrdə demək olar ki, Volqa Bulqariyasının ərazisinin mərkəzi hissəsində yerləşmişdi. Lakin, çox maraqlıdır ki, nə birinci, nə də ikinci qəbiristanlığın yanında onlara sinxron olan mərkəzlər yoxdur.

Böyük Tərhan tipli qablar bu abidələrin heç birində aşkar edilməmişdir. Böyük Tərhan qəbiristanlığını əhatə edən rayonlarda bu dövrə aid məskənlərin olmamasını onların öyrənilməsi ilə izah etmək çətin olardı. Bir qrup alimlər bunu onunla izah edirlər ki, bu, erkən bulqar tayfalarının təsərrüfat və məişətinin xarakteri ilə bağlı idi. Erkən bulqar tayfaları müəyyən dərəcədə yarımköçəri maldarlar idi ki, bu da Böyük Tərhan qəbiristanlığının dəfn adəti və dəfn inventarının təhlil olunması ilə təsdiqlənir.

Qəbiristanlığın osteoloji materialları içərisində at və qoyun sümükləri üstünlük təşkil edir. Sürünün belə tərkibi köçəri maldar tayfalar üçün (ən çox yayılmış heyvanlar at və qoyun idi) xarakterikdir. Böyük Tərhanın 358 qəbrində bir dənə də balta tapılmamış və (halbuki köçərilər üçün tipik bir haldır) atın parçalara ayrıldığı vəziyyət müşahidə olunmamışdı. Bu arxeoloji materiallar yazılı mənbələrlə də təsdiqlənir. Hələ İordan VI əsr Qara dəniz sahili hun-bulqar tayfalarını təsvir edərkən yazırdı: Yayda onlar çöl boyunca səpələnir və mal-qaraları üçün qida olan yerlərdə düşərgələrini salırdılar [1,23]. On üç tayfa arasında bulqarları (burqar) qeyd edən suriya xronikası təsvir edir ki, onlar çadırlarda yaşayırlar, mal, balıq, ət, vəhşi heyvanlar və silahla yaşayırlar [2,165]. Bulqarların yarımköçəri siması çox güman ki, VIII-IX əsrlərdə də saxlanılmışdır, ona görə ki İbn Fadlanın sözləri X əsrə aiddir. O, bildirir ki, bulqar kübarları yazın gəlişi ilə alaçıqları ilə birlikdə köç yerlərinə yollanırdılar və uzun müddət çadırlarda yaşayırdılar [3,39].

Bulqar tayfalarının köçəri təsərrüfat quruluşunun qalıqları Volqa Bulqariyasının təsərrüfatının əkinçi əsası ilə uyğunlaşmır, belə ki, Volqa Bulqariyasında X-XI əsrlərdə artıq əsas yaşayış yerləri uzunmüddətli istehkamlı şəhərlər, şəhərciklər, kənd və qəsəbələr idi [4,30-31].

Böyük Tərhan qəbiristanlığının dulusçuluq keramikasının formaları kifayət qədər yeknə-səkdir: dolça, küpə, parçalar həmişə alçaq gövdəli və daha çox enliyi aşağı tərəf yönəlidir. X-XIII əsrlər keramikası üçün forma müxtəlifliyi xarakterikdir, bununla yanaşı müqayisə olunan formalar (dolça, küpə, parçalar) daha dartılmış proporsiyaları ilə Böyük Tərhan məmulatlarından fərqlənir.

Dulusçuluq keramikasının bəzədilməsində əsaslı rolu X-XIII əsrlərdə həm qoyulma texnikası, həm də təsvirə görə kifayət qədər müxtəlif olan ornament demək olar ki yoxdur.

Bir sıra Böyük Tərhan qablarının altında möhür vardır ki, təsvirə görə bir neçə variantlarla yeddi tipə bölünür. X-XIII əsrlərə aid qabların heç birində bu möhürün dəqiq surəti yoxdur. Lakin X əsrdə Bolqarıstanda bulqar çarlarının adına kəsilmiş bəzi sikkələr üzərində A hərfinin çevrilmiş formasına bənzər damğalar mövcuddur [5, 164-165].

Ümumilikdə qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Tərhan qəbiristanlığının keramikası çətin ki X-XIII əsr keramikasının inkişafının əsasında durmuş olsun. Burada çox güman ki, Tankeyev qəbiristanlığında təqdim olunmuş keramika müəyyənədiçi rola malik idi. Tankeyev qəbiristanlığının dulusçuluq keramikası həm ümumi forma, həm də detallarına görə X-XIII əsrlər Volqa Bulqariyasına daha yaxın idi. Qabların rəngində də böyük yaxınlıq müşahidə edilir.

Monqol işğalına qədərki dövrdə Volqa Bulqariyası mədəniyyəti üçün xarakterik müxtəlif təyinatlı – silah, əmək alətlərinin hissələrindən tutmuş bəzək və mərasim əşyalarına qədər – sümük məmulatlarının geniş yayılması idi. Böyük Tərhan qəbiristanlığında sümük məmulatlarının sayı çox azdır və onların təyinatı olduqca məhduddur – bu, ox və oxluqların bir hissəsi idi. Sümük məmulatlarından istifadə Tankeyev qəbiristanlığı üçün səciyyəvidir.

Metal və başqa materiallardan hazırlanmış bəzək əşyaları X-XIII əsr abidələrində tez-tez rast gəlinir. Belə ki, bu dövr üçün adi tapıntı müxtəlif forma və variantları olan muncuqlar idi. Məlumdur ki, muncuqlar Böyük Tərhan qəbristanlığı üçün xarakterik deyil, halbuki Tankeyev qəbristanlığında onların sayı çoxdur. Böyük Tərhan qəbristanlığının metal-bəzək əşyaları kifayət qədər orijinaldır və X-XIII əsrlər bəzək əşyaları ilə oxşar deyil [5,168].

Əgər sırga və asmalıq bəzək əşyalarını götürsək, onda demək olar ki bulqar-saltov tipli sırgalar X-XIII əsrlərdə məlum deyildi. Burada muncuqlu sırgalar daha geniş yayılmışdı, onun sadə formasına Tankeyev qəbiristanlığında rast gəlmək mümkündür.

Böyük Tərhan qəbristanlığında olduqca tez-tez rast gəlinən tapıntı mis və bürünc qarmaqlar idi ki paltarda düymə kimi istifadə olunurdu. X-XIII əsrlərin materiallarında belə predmetlər mövcud deyil, bu da onunla izah olunur ki, bu dövrdə qarmaq əvəzinə sümükdən olan yarımşar şəkilli və ya bürünc düymələrdən istifadə olunurdu. Doğrudur ki, Böyük Tərhan qəbristanlığının qəbirlərində bürünc düymələrə də rast gəlinir, lakin onlar adətən kiçik, sarışəkilli formada, ornamentsiz olur, lakin X-XIII əsrlər və Tankeyev qəbristanlığının materiallarında damcı və sarışəkilli formada həndəsi və bitki ornamentli böyük düymələr təşkil edir.

X-XIII əsrlər bəzəklərin tərkibinin başqa özəlliyi Tankeyev qəbristanlığı üçün də xarakterik olan müxtəlif asması olan səs salan asmalıqların çox olması idi. Görünür, burada X-XIII əsrlər Volqa Bulqariyasının mədəniyyətinə Kama boyu tayfaların – udmurt və komilərin güclü təsiri özünü göstərir, belə ki, belə bəzək əşyaları onların mədəniyyəti üçün spesifik idi.

Təəssüflər olsun ki, Böyük Tərhan qəbristanlığının dəfn adətini və Volqa Bulqariyasının qəbristanlıqlarını X əsrdən sonra müqayisə etmək mümkün deyil, ona görə ki, sonuncular üçün bütün etnik xüsusiyyətləri məhv edən islam dəfn mərasimi xarakterikdir.

Beləliklə, Böyük Tərhan qəbristanlığının dəfn inventarı və adətinin X-XIII əsrlər Volqa Bulqariyasının abidələrinin materialları ilə yuxarıda aparılan müqayisəsi belə bir fikrə gəlməyə əsas verir ki, Böyük Tərhan və ona yaxın olan qəbristanlıqları qoumuş olan əhalinin mədə-

niyyətinin formalaşmasında böyük deyil. Görünür, Volqa Bulqariyasının etno-mədəni əsası fərqli olmuşdu.

Volqa Bulqariyasının yarandığı dövrə aid olan IX-X əsr yazılı mənbələri bu dövrdə orta Volqanın əhalisinin mürəkkəb etnik tərkibli olduğunu qeyd edirlər. Məsələn, ən erkən ərəb coğrafiyaşünaslarından biri İbn Xordadbeh əsrin sonunda Avrasiyanın türk tayfalarını sadalayır və peçeneqləri Ural və Volqa arasında yerləşdirir [6,144-145].

X əsrin başlanğıcında Volqa Bulqariyası haqqında daha ətraflı məlumatları İbn Rüste və İbn Fadlan verir. İbn Rüste bulqarların ərazisi haqqında məlumatla yanaşı yazır ki, bulqarlar üç qrupa bölünür: bir qrup Bersula, o biri Eseqçi və üçüncüsü Bulqar adlanır [6,145]. İbn Fadlan İbn Rustenin ardınca Volqada gördüyü birliyin çoxtayfalı xarakteri haqqında yazır: burada adətən sakalibələrin çarı adlanan böyük çar Axmuşla yanaşı iki nəfər eskel tayfasının çarı, Viriq adlı knyazla sivan (suvaz) xalqı brancar adı altında beş min sayda ev adamları qeyd edilir [3,138]. Maraqlıdır ki, onların hamısı bulqar deyil, "sakalibe" ümumi adı altında birləşir. Bu termin əhalini daha geniş anlamda ifadə edirdi, nəinki bir tayfa ittifaqının etnik qrupu kimi.

İbn Fadlan sakalibe adını cəmi 16 dəfə çəkib, halbuki bulqarların adını bir dəfə Axmuşun adından xütbə oxunarkən çəkib: Ay Allah! Yeltivarın çarı, Bulqarların çarını qoru!(3,132). Bu ifadə və başqa bir neçə müqayisədən çıxış edərək A.P.Kovalevski hesab edir ki, "bulqarların çarı" titulu bütün bulqar tayfalarının deyil, yalnız bir bulqar tayfasının çarı və ya daha dəqiq knyaz edir [3,142]. Ola bilsin ki, İbn Fadlan tərəfindən qeyd edilən başqa tayfalar (eseqel, sivan) bulqar deyildi, belə ki, əks tədqirdə onların xüsusi etnik adı olan tayfa kimi ayırmağın mənası yox idi.

X əsrin birinci yarısında formalaşan dövlətin tərkibinə başkirlər, peçeneqlər və oğuzlar daxil idi. Onlarla Volqa Bulqariyasından bilavasitə yaxınlıqda görüşü İbn Fadlan təsvir edir. Bununla bağlı Almuşu öz kürəkəni adlandıran quz ordusunun sərkərdəsi Etrekin qeydi maraqlıdır. Görünür, Almuş Etrekin qızı və ya bacısı ilə ailə qurmuşdu.

Bu sahədə B.N.Zaxoder Volqa boyu ərazilər haqqında ərəb və fars mənbələrinin bütün məlumatlarını "Şərqi Avropa haqqında məlumatların Xəzər məcmuəsində" ümumiləşdirməyə cəhd etmişdi. Bu əsərin birinci hissəsində Volqa Bulqariyasının ərazisi, əhalisi və sərhəd rayonları haqqında məlumatların xülasəsi verilmişdir. Bu hissədə belə bir maraqlı qeyd vardır ki, bulqarların çarı Ahmuş kiçik qrupun canişinidir və onun beş yüz sayda soydaşı vardır [7, 27]. Bulqarların yerləşdiyi ərazilər haqqında bulqarlardan şərq və cənuba – dağlar, qərbə İtil çayı, şimalda peçeneqlərin vilayəti qeyd edilmişdir. Bulqarların bilavasitə qonşuları kimi peçeneqlər haqqında qeydlər Burtaslar bölməsində yer alır: "Burtaslar dim peçeneqlərlə müharibə aparır... Burtasların vilayətindən şərqə İtil çayı, cənuba xəzərlər, qərbə -v.n.nd.r, şimala türk peçeneqləri [7, 27]. Nəzərə alsaq ki, demək olar ki, bütün mənbələr burtasları cənubdan xəzərlər və şimaldan bulqarlar arasında yerləşdirir, onda hesab etmək olar ki, türk peçeneqləri burada bulqarlarla yanaşı yerləşir. Bu fikir daha konkret şəkildə maydar-türklər haqqında bölmədə ifadə edilmişdir: Madyarların sərhədlərinin başlanğıcı – peçeneqlərin (və ya bulqarların) və bulqar a.s.k.l. (eseqel) ölkələri arasındadır" [7, 28].

XI əsrin əvvəllərində Orta Asiyanın ən qüdrətli alimi Əhməd əl-Biruni öz coğrafi əsəri "Kitab əl-Təfhim"də yazırdı ki, yeddinci iqlimin əhatə etdiyi vilayət Başxart dağları, peçeneqlərin sərhədləri, Suvar və Bulqar şəhərləri vasitəsilə keçir [7, 29].

Hətta XII əsrdə Volqa Bulqariyasının etnik tərkibi artıq müəyyən dərəcədə dağıldığı vaxt mənbələr Bulqar yaxınlığında məskunlaşmış türkdilli tayfaların çoxluğundan danışır. Məsələn, Əbdülhəmid əl-Qannatı (1136-cı il) yazır O (Bulqar) şam ağacından tikilmiş, divarları palıd ağacından olan, ətrafında sayı-hesabı olmayan türk tayfalarının yaşadığı şəhərdir [5, 173]. XII

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

əsrin ən qüdrətli ərəb coğrafiyaşünaslarından olan Əbu Abd-Allah Məhəmməd İdrisi öz coğrafi məcmuəsində Volqa Bulqariyasının torpaqlarının təsvirinə böyük yer ayırır. Çox maraqlıdır ki, Volqa Bulqariyasının ərazisində iki əhali qrupunu yerləşdirir. Bulqar şəhəri yaxınlığında türk bulqarlarının torpaqlarını, Kama boyu ərazilərdə yenə də türk bulqarları adı altında sakinləri. Onlardan şimala doğru türk peçeneqlər tərəfindən tutulmuş vilayət qeyd edilir [5, 173].

Yazılı və arxeoloji mənbələrə istinadən belə düşünmək olar ki, Orta Volqada gəlmə bulqarlar Tankeyev qəbiristanlığının materiallarının göstərdiyi kimi öz çevrələrinə yerli fin-uqor əhalisinin qrupunu daxil edən türk dilli tayfaların böyük kütləsi ilə qarşılaşdılar. Əgər iqtisadi cəhətdən bu tayfalar bulqar tayfaları ilə eyni səviyyədə və hətta ola bilsin, bir qədər də üstün dayanırdılarsa, (oturaq əkinçiliyə keçid hesabına) lakin hərbi və sosial təşkilatçılıq baxımından bulqarlar çox güman ki, aparıcı mövqeyə malik idilər. B.D.Qrekov hesab edir ki, bulqar çarı Ahmuşun hərbi drujinası vardı və bu onun əsas dayaq mövqeyini təşkil edirdi [8, 164]. Çox güman ki, bulqar əyanları drujina ilə IX-X əsrlərdə formalaşan dövlətdə hakimiyyəti əllərinə ala bildilər, buna görə təbii olaraq bu dövlət hakim qrupun adından belə adlandırılmağa başlandı. Burada Orta Volqada yəqin ki, həmin mənzərə təkrar olundu ki, bunu birinci minillikdə Asiya və Avropanın bir sıra erkən dövlət qurumları üçün müşahidə etmək olardı. Nümunə olaraq səlcuqlar, xəzərlər, dunay bulqarları və başqalarını göstərmək olar.

Bu baxımdan Dunay Bulqariyasının formalaşması prosesi maraqlıdır. VII əsrin 70- ci illərində məlum olduğu kimi Asparuxun Dunaya gəldi və slavyan ittifaqı “yeddi tayfa” tərəfindən məskunlaşmış vilayətlərə irəliləyərək onlar üzərinə xərac qoydu. Xan Asparux özünü dövlətin başçısı elan etdi və bulqar əyanları güclü hərbi təşkilatlanmaya istinad edərək slavyan əyanlarını sıxışdıraraq birinci yeri ələ aldı, o vaxta qədər yeddi slavyan tayfası kimi tanınan dövlət Bulqariya adlanmağa başladı.

Lakin köçəri-bulqarlar slavyanlarda mövcud olan istehsal münasibətlərinə heç bir dəyişiklik etmədilər və tezliklə özləri onların həyat tərzinə keçdilər. Həmin hadisəni mədəni münasibətlərə də aid etmək olar. Slavyanların gəlmə bulqarlar üzərində təsərrüfat və mədəni üstünlüyü və slavyanların sayca çoxluğu son nəticədə bulqarların slavyan mühitində tam əriməsinə gətirib çıxardı. Volqada da Bulqariyasının yarandığı dövrdə bulqar əyanlarının irəli sürdüyü bulqar çarlarından biri Almuş bütün qalan tayfalar üzərinə xərac qoydu və bundan əlavə xərac və ya vergi yalnız hər evdən götürülmürdü, həm də toydan, ticarətdən və hücumlar zamanı əldə olunmuş qənimətdən alınır. Güman etmək olar ki, əsasən bulqar çarının hakimiyyəti altında olan tabe tayfalar xərac verirdilər.

Almuşun deməli həm də bulqar əyanlarının hakimiyyəti X əsrin birinci yarısında hələ kifayət qədər möhkəm və sabit deyildi. Formal olaraq Almuşa tabe olan tayfalar tez-tez itaət altından çıxırdılar. İbn Fadlan savan tayfa qruplaşmasından bir hissəsinin Almuşun yerdəyişmə ilə bağlı əmrinə tabe olmaqdan imtina etmələri haqqında məlumat verir. Onlar imtina etdilər və iki hissəyə parçalandılar. Bir hissə zəif idi və onların üzərində özünü çar Viriq adlı bir şəxs elan etdi. Almuş təhdid və hədə qorxuya əl atmağa məcbur oldu – kim mənə qarşı gəlsə, onu qılıncdan keçirəcəyəm. Görünür, məhz bu mürəkkəb mühitdə öz mövqeyini möhkəmləndirmək üçün Almuş ərəb xəlifəsi MüqtədİRə müraciət etdi və ondan ona qarşı olan çarlardan müdafiə olunmaq üçün istehkamın tikilməsində yardım etməsini xahiş etdi. Bu ifadədə Almuşun düşmənlərinin çox sayda olması haqqında fikir açıq-aydın səslənir. Təbii ki, burada Volqa Bulqariyasının digər artıq xarici düşməni - Almuşun ehtiyat etməli olduğu xəzər çarını unutmamaq olmaz.

Görünür, hakimiyyət uğrunda daxili mübarizə fasiləli uğurla gedirdi, çünki çarın adından sikkələrin vurulduğu dövlət paytaxtı ya Bulqar, ya Suvar, XI əsrin sonu XII əsrin əvvəllərində isə Böyük şəhər Bilər və ya Bülər olur.

S.A.Yaninanın fikrincə X əsrin sonunda hətta iki müstəqil knyazlıq mövcud idi – biri mərkəzi Bulqarda olan, digəri isə mərkəzi Suvarda olan. Bununla yanaşı numizmatik materialların öyrənilməsi X əsrin ortalarında yalnız Suvarın Bulqardan siyasi müstəqilliyi haqqında danışmağa, həm də Suvarın Bulqardan asılı olmayan tayfaların xüsusi dövləti olduğunu deməyə imkan verir [5,176].

Bununla bağlı X əsr əsərlərində anonim fars coğrafiyaçısının məlumatı maraq doğurur. Hüdud əl-Aləm bulqarlar haqqında: onlar üç qrupdurlar, baxdula iskil və bulqar. Hamısı birbirilə müharibə vəziyyətindədirlər. Düşmən peyda olanda onlar dostlara çevrilirlər [9,32].

Son nəticədə hakimiyyət uğrunda mübarizə bulqar əyanlarının qələbəsi ilə yekunlaşdı və X əsrdən başlayaraq XIV əsrin sonlarına qədər Orta Volqa boyu türkdilli xalqların dövlət birliyi bulqar adını saxlamaqda davam edirdi.

Böyük Bulqariyanın dağıldığı dövrdə bulqarların etnik adı geniş vüsət aldı və demək olar ki, bütün qalan tayfa adlarını üstələdi. Buna görə də onların adı altında tamamilə fərqli əhali qrupları çıxış edirdilər. Lakin mədəni münasibətlərdə keçmiş bulqar ittifaqının tayfaları olduqca yaxın idilər. Onların mədəniyyətinin tarazlığına eyni ərazilərdə uzun müddət qalma, həyat tərzində və təsərrüfat fəaliyyətində eynilik də təsir göstərirdi. Maddi komplekslərin tarazlığında Qara dəniz sahili sənət-peşə mərkəzləri və Bizansla daimi əlaqə və ticarət də az rol oynamamışdı. Tez-tez baş verən hərbi toqquşmalar bəzi tayfa qruplarını zəiflətmək məsələni, kutriqur və utiqurlarla mübarizə bir əhali qrupunun başqa bir qrupla assimilyasiya olunması və qarışıq tayfa birliklərinin meydana gəlməsinə gətirib çıxartdı.

Gəlmə tayfaların mənşəyi haqqında məsələnin araşdırılmasını çətinləşdirən amillərdən biri də odur ki, IV-VIII əsr, yəni köçərilərin Asiyadan Qaradəniz sahili ərazilərə gəlişi dövrünə aid mənbələr zəif öyrənilmişdir. Buna görə də eramızın birinci minilliyinə aid Avropa köçəriləri ilə bağlı ola bilən abidələri və vilayətləri ümumi cəhətlərinə görə qeyd etmək olar [10,131-132].

Bulqar tayfaları ilə bağlı arxeoloji abidələr göstərir ki, VIII- X əsrlərdə bulqarların etnik tərkibi artıq olduqca mürəkkəb idi. Bulqarların tərkibinə birinci minillikdə Şərqi Avropa çöllərində yaşamış müxtəlif tayfa qrupları daxil idi. Mövcud materiallar əsasında bulqarların tərkibində türk və uqor mənşəli tayfaları müəyyən etmək olur. Qəbristanlıqların materiallarında sarmat ənənəsi müşahidə edilmir [5,142-143].

Eranın VII-VIII əsrlərində bulqarların Orta Volqaya gəlişinə doğru həm burada, həm də qonşu rayonlarda müxtəlif etno-mədəni birliklər mövcud idi. Onların bir hissəsi gəlmə tayfaların təsirinə məruz qalırdı və eyni zamanda da öz təsirini göstərirdi.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Иордан, О происхождении и делениях гетов. Пер. Е.Ч. Саригинский, М., 1960, 436 с.
- 2.Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР, М.Л., 1941
- 3.Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг., Харьков, 1956, 345 с.
- 4.Смирнов А.П. Волжские болгары, М., 1951, 275 с.
- 5.Генинг В.Ф., Халиков А.Х. Ранние болгары на Волге, М., 1964, 176 с.
- 6.Материалы по истории Туркмении, Ашхабад, 1939

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

7.Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе, Т. 2, Издательство Наука, М., 1967, 210 с.

8.Греков Б.Д. Избранные труды т 1, М., Издательство АН СССР, 1957, 450 с.

9.Худуд ал-Алем, Рукопись Туманского, Л., 1930.

10.Артамонов М.И. История Хазар, Л., 1962, 523 с.

С.А.ГАСЫМОВА

Историк,

Азербайджанский Государственный Аграрный Университет

К СТАТЬЕ «ВЕЛИКОЕ БУЛГАРСКОЕ ГОСУДАРСТВО»

Статья посвящена изучению ранней истории болгарских племён, создавших Булгарское государство. Известно, что о Булгарском государстве, о его создании можно получить из арабско-персидских письменных источников и археологических материалов. В данной статье история союза болгарских племен исследуется на основе письменных источников и археологических материалов. С другой стороны известно и то, что в состав булгарского государства входили не только болгарские племена. Хотя, эти и другие вопросы кратки, но всё - же нашли своё отражение в этой статье.

S.Ə.QASIMOVA

Historian, Azerbaijan State Agrarian University

GREAT BULGARIAN STATE

This article is about the Bulgarians tribe. It has been dedicated to learning of the Bulgarians early history. It is known that the information about Bulgarian state Have been learnt on the basis most of arab – farsi written sources and archaeological materials. Bulgarian tribe haven't been only in structure of the Bulgarian state. This and other problems have been reflected in the article.

Rəyçilər: t.e.n. S.İsmayilov, t.e.d. İ.M.Məmmədov

ADAU-nun "Azərbaycan tarixi, fəlsəfə və hüquq" kafedrasının 27 yanvar 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №9).